

Л. Л. Колесникова (Луганськ)

УДК 811.161.2'42'37

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ
СИМВОЛУ-КОЛОРОНОМЕНА „ЧЕРВОНИЙ”
(на матеріалі українських поетичних текстів кінця ХХ століття)**

Вивчення функцій колорономенів у поетичному тексті є складовою частиною загального дослідження проблеми символів як міфологічного, філософського, психологічного та лінгвістичного феномену. Походження, виникнення, структура, розвиток та функції символу були об'єктом розгляду вчених ХІХ – ХХ ст., зокрема О. Афанасьєва, А. Белого, О. Веселовського, М. Костомарова, О. Потебні, В. Виноградова, С. Єрмоленко, В. Калашника, Т. Космеди, Ю. Лазєбника, Л. Лисиченко, М. Мамардашвілі, Л. Пустовіт, В. Сиротіної, О. Сімович, Л. Ставицької, О. Таран та ін., чий науковий доробок допомагає зрозуміти словесний символ у загальній структурі мовної картини світу.

Ю. Лотман характеризує символ як один з найстійкіших елементів культурного континууму, у якому він виконує функцію механізму єдності, є посередником між різними сферами семіозису, а також між синхронією та пам'яттю культури [Лотман 1987: 20]. Символ розглядаємо як категорію не лише стилістичну, а й світоглядну, оскільки він фіксує різні етапи народнопоетичного світорозуміння [Ерєміна 1991: 110].

Мету статті вбачаємо в тому, щоб проаналізувати лексико-семантичне значення колорономена „червоний”, репрезентованого українськими поетичними текстами кінця ХХ ст.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: з'ясувати лексичне значення аналізованого колорономена з огляду на українську традиційну систему символів, виділити індивідуально-авторські семантичні варіанти та підгрунтя їх виокремлення.

Згідно з класифікацією Г. Ашкеназі, усі кольори, що є в природі, поділяють на ахроматичні й хроматичні: „До ахроматичних кольорів належать білий і чорний, а також сірий колір, що є проміжним між білим та чорним кольорами. Хроматичними є всі кольори, які мають певний відтінок. До них належать усі спектральні кольори” [Ашкеназі 1985: 19], а отже, червоний колір зараховуємо до хроматичних і зазначаємо, що він не лише виконує функцію впливу на людину, а є підгрунтям для розуміння поетичних індивідуально-авторських образів, традиційних та міфологічних засад.

За християнськими віруваннями, червоний колір – символ Божої любові до людей, до людського роду, бо Син Божий заради спасіння людства пролив свою святу кров, а після нього – інші мученики за віру Христову [Багнюк 2000].

У поетичній мові червону колірну гаму, передаючи зорові відчуття, уживають у прямому значенні. Проте, крім указівки на колір, прикметник *червоний* та його синоніми мають переносні, похідні значення, які перетворюють цей колорономен на поетичний символ [Колесникова 2003: 299].

Колірний символ *червоний* входить у поетичну модель із збереженням сформованого раніше значення в таких випадках: *червоні вожді, червоні безбожники*. Ці синтаксеми перебувають в однакових семантичних відношеннях: *Лежала б моя голова / На Лобному місці в мушві! / А нині фашизм ожива / Червоні вожді ще живі. / Як болісно щось визрива / У сивій моїй голові!* [Низовий 1996: 16].

Символічна одиниця *червоний* вступає в непередбачені зв'язки, змінює свою внутрішню сутність і відповідно деформує своє текстове оточення завдяки синонімічному ряду *рожеві – червоні – шипшинові*: *Рожевих малят, неспроможних / Збагнути в купелі олжі / Діяння червоних безбожників / В епоху дракона й вужів. / І падають краплі шипшинові, / І в горлі забитий кілок. / Як маю сказати я синові / Ту правду, що стерли в пісок?* [Лук'янчук 1996: 21].

Виразний оцінний компонент колорономена *червоний* (символ першої у світі соціалістичної держави, непереможності її ідей) набуває негативного наповнення, що сконцентровано в семах 'пригнічення', 'страх', 'зло'.

Традиційний семантичний зв'язок червоного кольору з кров'ю наявний у сполученні *червоні стрічки*: *Ще сьогодні – благодать... / Та зріє горе. / Все рідше олені сурмлять / В осінніх горах. / Ми й так, ми й так уже в боргу! – / Та знають, що не хочем. / Стрічки червоні на снігу / Все палахкочуть. / Куріпки зникли й фазани, / зникають лосі... / Природу нам не приректи б / На безголосся!* [Литвинчук 1989: 214].

У складі поетичної метафори колоратив *червоний* активізує сему 'смерть', що в українській символістській системі не є традиційною стосовно аналізованої одиниці.

Негативний експресивний компонент колорономена *червоний* прогресує в поетичній мікросистемі за наявності в ній негативно маркованих лексем, у яких переважають семи 'лють', 'зло': *Які ж бо ми червоні від крові / Й зелені від ненависті та гніту, / З шизофренічним вітром в голові, / Мчимо наосліп на нову „орбіту”* [Низовий 1993: 28].

На символічному значенні колірної ознаки *червоний* (символ вогню, бо є гарячим кольором) побудована метафора *червоний промінь золотив повітку*; семи 'тепло', 'спокій' відсунули на задній план інші семи: *Усі тривоги спалював дотла / Безмолвний спокій барвами улітку, / І чуть було, як пензлем із срібла, / Червоний промінь золотив повітку* [Світличний 1994: 8].

У художньо-мовній системі елемент „Червона книга” набуває символічного значення: *А ти (арніка – Л. К.) живеш, хоча в Червоній книзі. / Давно на тебе вибита броня. / Летить-летить понад зелені висі /*

*Те голосливе зроду вороння, / І я ступаю весь необережний / На полум'я
яскравих пелюсток. / А явори стоять німі, як вежі, / Здивовані на мій
несмілий крок. / Бо в горах дико в час твого цвітіння, / Не збив роси ні
олень, ані люд. / Моє й твоє на добрі цій коріння, / Неначе цвіт – із
сонцем я горю [Мідянка 1986: 5].*

До семантичної структури символічної назви „Червона книга” входять семи ‘захист’, ‘заборона’, які репрезентують себе лише в поетичному контексті.

Загальна тенденція до вияву ознаки за кольором символічної одиниці *червоний* спостерігаємо й у дієслівному утворенні *червоніти*: *Гуляє по землі людина-функція. / Гуляє, але часу не марнує. / На підвіконні червоніє фуксія, / Ну, тобто квітка теж функціонує* [Ірванець 1987: 5].

Дієслово *червоніє* є прямою вказівкою на „перебування в червоному кольорі (стан)”. Але в поетичній мікροструктурі набуває символічного значення ‘жити’: семи ‘повнота життя’, ‘активність’, ‘енергетичність’ активізуються і створюють узагальнено-образну картину, що має глибокий філософський зміст й підтверджується схемою: *людина* → *гуляти* → *функція*; *фуксія* → *червоніти* → *функція*, а отже,

$$\begin{array}{ccc} \text{людина} \rightarrow \text{гуляти} & & \\ \downarrow & & \downarrow \\ \text{фуксія} \rightarrow \text{червоніти} & & \} \text{функція} \end{array}$$

Ми спостерігаємо яскраве, але приховане відтворення закономірних процесів природи, у яких людина та рослина стоять в одному ряду на підставі виконання основної своєї функції.

Отже, колорономен *червоний* має широку сполучуваність з конкретними й абстрактними поняттями. Його семантична багатоплановість у системі мовно-поетичних засобів дозволяє виділити такі семи: ‘страх’, ‘зло’, ‘пригнічення’ (ці семи можна умовно назвати „суспільно-історичними”); ‘тепло’, ‘спокій’ (співвідносяться з символікою вогню); ‘захист’, ‘заборона’ (відповідно до денотативного змісту синтаксеми „Червона книга”).

Загалом поетичні твори кінця ХХ століття яскраво демонструють перерозподіл сем колорономена *червоний*. Це зумовлено історичними, культурними перетвореннями, що відбулися в Україні у 80 – 90-і роки минулого століття, і сприяє оновленню мовної моделі національної картини світу.

Література

Ашкенази 1985 – Ашкенази Г. Цвет в науке и технике / Г. Ашкенази. – М. : Энергоатомиздат, 1985. – 93 с.; **Багнюк 2000** – Багнюк А. Л. Про вічне і земне / А. Л. Багнюк. – Т. : ПП „Принтер-Інформ”, 2000. – 257 с.; **Ерєміна 1991** – Ерєміна В. И. Символ. Символика / В. И. Ерєміна // Народные знания. Фольклор. Народное

искусство. Свод этнографических понятий и терминов. – М. : Наука, 1991. – Вып. 4. – С. 110 – 11; **Ірванець 1987** – Ірванець О. Поезії / О. Ірванець // Жовтень. – 1987. – № 7 – 8. – С. 52 – 54; **Колесникова 2003** – Колесникова Л. Л. Особливості семантичної диференціації колірних символів „теплих” тонів у поетичному тексті / Л. Л. Колесникова // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. – Вип. 11 : у 2 ч. – Донецьк : ДонНУ, 2003. – Ч. I. – С. 298 – 304; **Литвинчук 1989** – Литвинчук Л. Поезії / Л. Литвинчук // Дніпро. – 1989. – № 1. – С. 213 – 214; **Лотман 1987** – Лотман Ю. М. Символ в системі культури / Ю. М. Лотман // Тартуский ун-т. Учен. зап. – Тарту : ТГУ, 1987. – Вып. 754. – С. 10 – 21; **Лук’янчук 1996** – Лук’янчук Р. Ф. Тіні на зорі / Р. Ф. Лук’янчук. – Северодонецьк : Вид. дім „Надія України”, 1996. – 119 с.; **Мідянка 1986** – Мідянка П. Поезії / П. Мідянка // Дніпро. – 1986. – № 7. – С. 5; **Низовий 1993** – Низовий І. Запрягайте, хлопці, коней : поезії / І. Низовий. – Луганськ : Спілка журналістів України, 1993. – 64 с.; **Низовий 1996** – Низовий І. Це мій вертеп... Лірика відчаю і надії / І. Низовий. – Луганськ : Луган. обл. організація Спілки письмен. України, 1996. – 75 с.; **Світличний 1994** – Світличний І. На березі вічності : поезії / І. Світличний. – Луганськ : Спілка журналістів України, 1994. – 80 с.

Колесникова Л. Л. Лексико-семантичне значення символу-колорономена „червоний” (на матеріалі українських поетичних текстів кінця ХХ століття)

У статті розглянуто лексичне значення колорономена *червоний* з огляду на українську традиційну систему символів та виділено індивідуально-авторські семантичні варіанти; звернено увагу на те, що походження, виникнення, структура, розвиток та функції символу були об’єктом розгляду вчених ХІХ – ХХ ст.

Символ схарактеризовано як один з найстійкіших елементів культурного континууму, як категорію не лише стилістичну, а й світоглядну. Доведено, що символ-колорономен *червоний* не лише впливає на функціональні системи людини, а є підґрунтям для розуміння і поетичних індивідуально-авторських образів, і традиційних, міфологічних засад. Колірний символ *червоний* входить у поетичну модель й із збереженням сформованого раніше значення, і вступає в непередбачені зв’язки, змінює свою внутрішню сутність та репрезентує нові семантичні характеристики, таким чином у поетичній мікроструктурі символ червоний бере участь у створенні нових конотацій.

Ключові слова: символ, лексема, лексичне значення, семантика, сема, колорономен.

Колесникова Л. Л. Лексико-семантическое значение символа-цветономена „красный” (на материале украинских поэтических текстов конца ХХ века)

В статье рассмотрено лексическое значение цветономена „красный”, учитывая украинскую традиционную систему символов, выделено индивидуально-авторские семантические варианты; обращено внимание на то, что происхождение, возникновение, структура, развитие и функции символа были объектом рассмотрения ученых XIX – XX в.

Символ охарактеризован как один из самых устойчивых элементов культурного континуума. Символ рассматриваем как категорию не только стилистическую, но и мировоззренческую. Доказано, что символ-цветономен „красный” не только влияет на функциональные системы человека, а является основой для понимания как поэтических индивидуально-авторских образов, так и традиционных, мифологических основ. Цветовой символ красный входит в поэтическую модель как с сохранением сложившегося ранее значения, так и вступает в непредвиденные связи, изменяет свою внутреннюю сущность и представляет новые семантические характеристики, таким образом в поэтической микроструктуре символ „красный” принимает участие в создании новых коннотаций.

Ключевые слова: символ, лексема, лексическое значение, семантика, сема, цветономен.

Kolesnikova L. L. Lexico-semantic meaning of symbol-colour-nomen (*cvetonomen*) „red” (on the material of the Ukrainian poetical texts of the end of XX century)

The article deals with lexical meaning of the colour-nomen (*cvetonomen*) „red”, concerning individual-author’s semantic variants the Ukrainian traditional system of symbols was distinguished.

Symbol is characterized as one of the most steady elements of cultural continuum. We considered symbol as the category which is not only stylistic, but also ideological. It is proven that symbol-colour-nomen (*cvetonomen*) „red” not only has an influence on human’s functional systems, but also forms the base for understanding poetical individual- author’s images and traditional mythological basics. Red coloured symbol logs in poetical model as well as with saving of meaning and as with entering into unforeseen connections, changes the internal essence and gives new semantic characteristics. An expressive evaluation component of the colour-nomen (*cvetonomen*) „red” (symbol of the first in the world social state, invincibility of ideas) gets subzero (negative) fillings, which is concentrated in semas „oppressing”, „fear”, „evil”. It is marked that in the poetical microstructure symbol „red” gives symbolic meaning „to live” and takes part in creation of new connotations. Non-traditional feature of the Ukrainian symbols is the actualization seme „death” in the symbol of the „red”.

The article noted that the origin, appearance, features of the structure, development and function of the character have been the object of research of such scientists of the nineteenth – twentieth century, as: A. Afanasyev, A. Belii, A. Veselovskii N. Kostomarov, A. Potebnya, V. Vinogradov,

S. Ermolenko, V. Kalashnikov, T. Cosmeda, Y. Lazebnik, L. Lisichenko, M. Mamardashvili, L. Pustovit, V. Sirotnina, O. Simovic, L. Stavitskaya, O. Taran and others, whose scientific potencial helps to understand the verbal symbol in the overall structure of the worldview. The symbolic unit "red" comes in unexpected connections, forcing changes in its inner being and thus distorts its textual environment through a number of synonymous and metaphorical entities.

Key words: symbol, lexeme, lexical meaning, semantics, sema, colournoun (*cvetonomen*).

Стаття надійшла до редакції 05.04.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

Л. М. Тищенко, Т. В. Полякова (Слов'янськ)

УДК 821.161.2.08

**„ПОЗАСЛОВНИКОВА” ЛЕКСИКА
РОМАНУ САВИ БОЖКА „В СТЕПАХ”**

Історичні зміни в долі України кінця ХХ – початку ХХІ ст. дозволили значно розширити межі українознавчих досліджень, зокрема й у галузі лінгвістики. Було повернено із забуття значну кількість наукових, публіцистичних, художніх творів, що протягом тривалого часу були забороненими.

До списку авторів, твори яких були вилучені з обігу в радянський період, належить і ім'я українського письменника 20 – 30-х рр. ХХ ст. Сави Захаровича Божка. Художній доробок митця є помітним явищем в українській літературі, проте він був репресований, а його творчість не була належно досліджена, зокрема й з погляду лінгвістики.

На необхідності докладного аналізу українських текстів, і насамперед тих, які порівняно недавно були повернені українському читачеві, наголошував П. Гриценко під час виступу на діалектологічній нараді „Координація науково-теоретичних і науково-прикладних досліджень діалектів південно-східного регіону України” 26 жовтня 2011 р. в Донецькому національному університеті. Зокрема, професор зазначив, що ми можемо сьогодні поставити вже проблему – слово поза словником, тобто фактично на сьогодні в наших реаліях актуальною науковою проблемою, до розв'язання якої має долучитися і студентство, і молоді дослідники, і досвідчені, – це, умовно кажучи, слово поза словником, тобто те, що не відбито нашою лексикографією. Наш багатий словник української мови, на превеликий жаль, додав П. Гриценко, не відбиває, імовірно, десятки тисяч лексем, які є питомими, які є давніми, які мають посвідчення в пам'ятках.